

ФОРМУВАННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ (1991–1999 рр.)

На підставі вивчення наукових праць і періодичних видань досліджується історія виникнення та становлення Національної гвардії України протягом 1991–1999 рр. Значна увага приділяється розгляду її місця в системі Военної організації держави, зокрема окреслюються завдання, які покладалися на цей державний інститут, його структура, функції та призначення.

Ключові слова: Національна гвардія України, формування та становлення, реформування, завдання та функції Національної гвардії України.

Постановка проблеми. Сьогодні у наукових колах активно вивчаються різні аспекти української військової історії. Однак історії виникнення, формування і становлення Національної гвардії України присвячена недостатня увага. Цікавим дослідженням є праця Гриневич В., Гриневич Л., Колісника Р., Малецького М., Росохи С. [1]. Однак ця публікація має первинний характер наукового дослідження і лише окреслює низку проблем, які потребують подальшого глибокого і всебічного наукового вивчення. У зв'язку із цим виникла нагальна потреба об'єктивно та історично достовірно проаналізувати процес формування Національної гвардії України на різних етапах історії України, врахувати позитивний досвід будівництва цієї державної інституції та критично оцінити помилки, які були зроблені у процесі творення Національної гвардії з метою врахування набутого досвіду у майбутньому процесі розвитку цієї державної структури.

Голик Микола Михайлович, кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри гуманітарних наук загальновійськового факультету, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Папикян Арташес Леонідович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів.

© Голик М.М., Папикян А.Л., 2016

Після 1999 року почали з'являтися поодинокі праці щодо історії Національної гвардії України. Зокрема, це праці Смолянюка В., Пап'яна А., Требіна М., Мазурика О. [11]. Це має неабияке наукове і практичне значення, передусім тому, що в наш час, коли триває процес реформування і розвитку Воєнної організації України. Тому вивчення й врахування історичного досвіду ролі силових структур держави, зокрема і Національної гвардії, у державотворчому процесі в Україні допоможе уникнути окремих помилок у будівництві та розвитку силових структур України.

Завданням даного дослідження є аналіз процесу формування, становлення та розвитку Національної гвардії України протягом 1991–1999 рр., визначення позитивних аспектів цього процесу та недоліків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням історії формування і становлення Національної гвардії України 1991–1999 рр. присвячені лише окремі наукові праці [3, 12]. Більшість дописів розміщувались у періодичних виданнях того періоду [1, 2, 7, 8, 9] й мають публіцистичний характер. Лише кілька монографій розглядають з наукової точки зору вказану проблему [11].

Виклад основного матеріалу. Поряд із будівництвом Україною власних Збройних Сил відбувалось створення Національної (на початку планувалась назва Республіканської) гвардії України. Будівництво цього державного збройного формування з перших днів отримало неоднозначну оцінку в українському суспільстві, адже поряд із тими, хто гаряче підтримував ідею створення Національної гвардії, була значна кількість противників її формування, які вважали існування останньої недоцільним [1].

Прихильники необхідності створення Національної гвардії України в 1991 році аргументували свою точку зору тим, що вона буде виконувати функції, які не притаманні Збройним Силам України, а саме підтримання громадського порядку усередині держави, охорона державних і дипломатичних представництв і установ, боротьба з тероризмом тощо.

Противники існування Національної гвардії основним з аргументів щодо недоцільності створення останньої вважали те, що функції, які передбачалося покласти на

Національну гвардію, в повному обсязі зможе виконувати міліція.

Треба зазначити, що протягом другої половини 1991 року існувала ще одна точка зору щодо ролі, завдань та функцій Національної гвардії. Цей погляд зводився до того, що «... Національна гвардія в подальшому буде виконувати роль Збройних Сил» [2].

Отже, прихильники цієї точки зору розглядали Національну гвардію як основу Збройних Сил України, яка в перспективі мала б виконувати функції притаманні Збройним Силам, тобто здійснювати захист держави від зовнішньої агресії. Цей період становлення силових структур в Україні дуже нагадує часи Центральної Ради Української Народної Республіки 1917–1918 років. Як і тоді, прихильники думки про те, що озброєні формування, утворені на міліційній основі за регіональним принципом, зможуть забезпечити охорону та оборону держави від зовнішнього ворога, ставили питання про достатність існування одної силової структури, тобто Національної гвардії (у добу Центральної Ради УНР – збройних формувань міліційного типу, створених за регіональним принципом). Безумовно, ця думка була хибною, адже історичний досвід доби Центральної Ради Української Народної Республіки переконливо довів, що тільки регулярні Збройні Сили спроможні захистити суверенітет держави, і будь-які намагання перекласти цю функцію на інші збройні формування неминуче призведуть до втрати державою незалежності.

Прихильники ідеї виконання Національною гвардією функцій Збройних Сил пропонували створити в кожному обласному центрі бригаду або полк Національної гвардії, загальна чисельність якої сягала б близько 50 тисяч чоловік [2]. Можна сказати, що у випадку втілення цієї ідеї Україна повторила б помилку лідерів Центральної Ради УНР М. Грушевського і В. Винниченка, які вважали міліційні загони, створені за регіональним принципом, достатніми для забезпечення оборони української держави. Це врешті-решт призвело до фатальних наслідків – Збройні Сили Української Народної Республіки в 1917–1918 роках

урядом Центральної Ради були знищені як високоорганізована й боездатна державна структура, а міліційні загони не змогли забезпечити захист держави від збройної агресії ззовні.

Ця точка зору наприкінці 1991 року була визнана хибною й відкинута. Питання щодо надання функцій Збройних Сил Національній гвардії України більше не розглядалось. Доцільність існування Збройних Сил уже ні в кого не викликала сумнівів, тим більше що активно йшов процес їх будівництва. Щодо Національної гвардії, то обговорення необхідності існування цієї структури в Україні продовжувало дискутуватись навіть на фоні утворення її структур і підрозділів.

Активна робота над законодавством щодо будівництва Національної гвардії проводилась, починаючи з вересня 1991 року. 4 листопада Верховна Рада України ухвалила Закон «Про Національну гвардію» [3, с. 798]. Поряд із творенням законодавчої бази будівництва Національної гвардії розглядалося питання призначення її командувача. 22 жовтня 1992 року розпорядженням Голови Верховної Ради України Л. Кравчука командувачем Національної гвардії України було призначено полковника В. Кухарця [3, с. 798].

Відповідно до Закону України «Про Національну гвардію», остання визнавалась державним збройним формуванням, призначеним для захисту суверенітету України, її територіальної цілісності, а також життя та особистої гідності громадян, їх конституційних прав і свободи від злочинних посягань та інших антигромадських дій.

Основне завдання Національної гвардії у мирний час полягало у виконанні внутрішньодержавних функцій, а захист держави від зовнішньої агресії було покладено на Збройні Сили. Національна гвардія ставала лише однією зі складових частин Военної організації Української держави та разом із Збройними Силами та іншими державними військовими формуваннями мала забезпечити оборону й захист України в разі зовнішньої агресії.

У мирний час основними завданнями Національної гвардії були визначені: захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб змінити їх насильницьким шляхом; участь у підтриманні режиму надзвичайного стану в порядку, передбаченому законодавством України; участь у ліквідації наслідків аварій, катастроф та стихійного лиха; охорона й оборона найбільш важливих державних об'єктів; надання допомоги прикордонним військам у затриманні порушників Державного кордону України силами частин, дислокованих у прикордонних районах; охорона дипломатичних і консульських представництв іноземних держав на території України. Використання Національної гвардії для виконання завдань, не передбачених Законом «Про Національну гвардію», заборонялось.

Протягом 1991–1992 років активно йшов процес розподілу частин і підрозділів внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та передача їх з усім особовим складом, озброєнням, технікою й майном до Національної гвардії, де відбувалось формування її частин і підрозділів.

Процес передачі Національній гвардії армійських частин протягом 1991–1992 років проходив значно складніше й повільніше. Командування Національної гвардії наполягало на якомога швидшому визначенні й передачі керівництвом Збройних Сил конкретних військових частин, об'єктів і майна у повне своє розпорядження. У свою чергу керівництво Міністерства оборони всіляко затримувало й гальмувало цей процес, мотивуючи свої дії тим, що необхідно створити загальний план розміщення штабів і військ Національної гвардії та план його забезпечення Збройними Силами шляхом скорочення армійських частин і фондів.

Така неузгодженість у діях призвела до виникнення напруги у стосунках між керівництвом двох відомств, що ще більше гальмувало процес передачі військових частин, підрозділів і майна Національній гвардії.

Про те, що передача військового майна та об'єктів Національній гвардії проходила дуже повільно, свідчить той факт, що навіть у середині 1992 року командування Головного управління Національної гвардії не мало свого пункту управління, а тимчасово розміщувалось на території й в спорудах внутрішньої конвойної охорони Міністерства внутрішніх справ України [2].

З постачанням техніки, озброєння, майна Національній гвардії справа була не краща. Забезпечення НГУ здійснювалося через бази Міністерства внутрішніх справ за залишковим принципом.

Отже, проблеми, що накопичились, вимагали термінового рішення, і, треба відзначити, в наступні роки справа зрушила з місця. Так, Міністерство оборони планувало, починаючи з липня 1992 року по 1995 рік, поетапно передати Національній гвардії тільки в місті Житомирі споруди Житомирського ВІКУ та фонди танкової армії з частинами й підрозділами забезпечення, які підлягали розформуванню.

На початку 1993 року чисельність Національної гвардії України становила майже 35 тисяч осіб [3, с. 800].

Розглядаючи питання творення та становлення Національної гвардії, не можна оминати й той факт, що її будівництво проводилось на засадах позапартійності (відповідно до Закону «Про Національну гвардію»). Це означало, що діяльність будь-яких політичних партій і рухів у Національній гвардії заборонялась, а військово-службовці Національної гвардії на період служби в ній не мали права брати участь або бути членами будь-яких політичних партій, або організацій чи рухів [4].

У 1993–1998 роках продовжувався процес утвердження Національної гвардії як державної структури, хоча треба зазначити, що протягом усього цього терміну в суспільстві так і не було досягнуто однозначної думки щодо доцільності існування Національної гвардії. На державному рівні це питання не обговорювалося, зважаючи на те, що за період свого існування Національна гвардії довела свою необхідність.

Протягом існування Національної гвардії змінювались і її командувачі. У липні 1996 року Указом Президента України Командувачем Національної гвардії України було призначено генерала І. Вальківа, який змінив на цій посаді генерала О. Кузьмука [5]. У лютому 1998 року командувачем Національної гвардії став генерал О. Чаповський [6].

За роки своєї діяльності Національна гвардія України неодноразово доводила свою корисність і значущість у забезпеченні надійного захисту конституційного ладу та суверенітету Української держави, її особовий склад першим серед воїнів інших державних збройних формувань 5 січня 1992 року присягнув на вірність народу України [3, с. 799].

Пройшовши непростий шлях становлення, наприкінці 1998 року Національна гвардія України складалася з 4 дивізій і 4 окремих бригад, дислокованих у різних регіонах України. До їх складу організаційно входили підрозділи спеціального призначення, гірськострілецькі, танкові та вогневої підтримки тощо [7]. Основною бойовою одиницею гвардії був окремий батальйон.

До складу Національної гвардії також входила вертолітна бригада, що дислокувалася на Кіровоградщині, а в її складі – окрема вертолітна ескадрилья, дислокована під Києвом [8]. Функції гвардійської авіації не обмежувалися тільки вогневою підтримкою бойових підрозділів. Екіпажі були підготовлені для проведення пошуково-рятувальних робіт, аерофотозйомки, а також повітряної й радіаційної розвідки.

Однак подальше удосконалення Военної організації України вимагало перегляду її складових частин і тих завдань, які вони виконують. Саме це стало причиною того, що 14 грудня 1999 року Президент України Леонід Кучма підписав Указ про адміністративну реформу, згідно з яким Національна гвардія України ліквідувалася як структура, що вже зіграла свою роль на першому етапі становлення незалежності України [9]. У зв'язку з цим близько 26 тисяч національних гвардійців повинні були увійти у військові формування Збройних Сил України.

Рішення про ліквідацію Національної гвардії як державної структури впливало з того, що наприкінці 1991 року Україна фактично ще не мала національних Збройних Сил, а тільки було розпочато процес створення законодавчої бази для їх майбутнього практичного будівництва. Тому утворення Національної гвардії у той час було необхідним і вірним рішенням.

Наприкінці 1999 року Україна вже мала сформовану Воєнну організацію держави, до складу якої входила регулярна армія чисельністю більше як 320 тисяч особового складу, близько 400 тисяч співробітників міліції та інші силові структури [10, с. 7-30].

Національна гвардія виконувала завдання з охорони зарубіжних посольств, брала участь у заходах Міністерства з надзвичайних ситуацій і Міністерства внутрішніх справ. Однак ці структури могли вже виконувати вищезазначені завдання самостійно, без допомоги Національної гвардії, що зводило існування Національної гвардії до дублюючої структури, яка у разі передачі виконуваних вище зазначених завдань Міністерству з надзвичайних ситуацій й Міністерству внутрішніх справ України практично залишалась без чітко визначених функцій, що ставило під сумнів доцільність існування цієї державної структури, ліквідація якої давала економію у 50 мільйонів гривень [9].

З огляду на це, 15 грудня 1999 року Президент України підписав Указ «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади», відповідно до якого було ліквідовано Головне управління Командувача Національної гвардії України, а виконання його функцій покладалось на Міністерство внутрішніх справ України та Міністерство оборони [11, с. 243].

Враховуючи роль Національної гвардії у справі захисту суверенітету України, її територіальної цілісності, життя, законних прав і свобод громадян, 28 жовтня 1993 року Президент України Л. Кравчук підписав Указ «Про День Національної гвардії», яким було встановлено в Україні свято – День Національної гвардії, яке почали відзначати 4 листопада [12].

Висновки. Протягом 1991–1999 рр. Національна гвардія України пройшла складний шлях формування і становлення як державний інститут та складова Военної організації держави. Протягом всього цього періоду існували різні точки зору щодо її ролі, функцій, структури та завдань. Висувалась думка, що Національна гвардія має в перспективі замінити регулярні українські збройні сили. Ця точка зору є хибною, про що свідчить історичний досвід 1917–1921 рр., коли регулярні українські збройні сили намагалися замінити народною міліцією (аналог Національної гвардії в 1991–1999 рр.). Результатом такої помилкової політики у галузі будівництва Военної організації держави стало те, що Українська Народна Республіка в період національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. не втрималась як українське національне державне утворення. Цього не можна забувати. В процесі розвитку української державності на сучасному етапі не можна нехтувати уроками минулого і повторювати помилки попередників. Треба розуміти, що Національна гвардія України на сучасному етапі має повне право на існування як складова Военної організації держави та повинна виконувати свої специфічні функції і завдання, але ні в якому разі не може підміняти регулярні Збройні Сили держави, основним завданням для яких є захист України від зовнішньої агресії.

1. *Паршин Е.* Гвардія для народу / Е. Паршин // Щит народу. – 1992. – 22 февр.
2. *Шміло А.* Що нас гальмує? / А. Шміло // Народна армія. – 1992. – 21 лип.
3. *Гриневич В., Гриневич Л., Колісник Р., Малецький М., Росоха С.* Історія українського війська 1917–1995 / [В. Гриневич, Л. Гриневич, Р. Колісник та ін.]. – Львів: Світ, 1996. – 840 с.
4. Наказ Командувача Національною гвардією України № 66 від 11 червня 1992 року. – К.: б.в., 1992. – С. 4.
5. Про призначення І. Вальківа Командувачем Національної гвардії України: Указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 1996. – 13 лип.
6. У Національних гвардійців – новий командувач // Народна армія. – 1998. – 13 лют.

7. *Чаповський О.Я.* В разі небезпеки ми будемо першими / О.Я. Чаповський // Гвардія України. – 1998. – № 2 (21).
8. *Тимчук Д.* Чи легко бути елітою? / Д. Тимчук // Народна армія. – 1998. – 20 січ.
9. Дебатів не буде. І Гвардії також // Народна армія. – 1999. – 17 груд.
10. Законодавчі акти України з питань військової сфери і державної безпеки України – К.:б.в., 1992. – 73 с.
11. *Папикян А.Л.* Збройні сили України двадцятого століття. – Львів: ВІ НУ «ЛП», 1999. – 320 с.; Актуальні проблеми воєнної політології / Мазурик О.В., Папикян А.Л., Смолянчук В.Ф., Требін М.П. та ін.; Під заг. ред. Смолянчука В.Ф. – 1-е видання. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 344 с.
12. Про День Національної гвардії України: Указ Президента України // Голос України. – 1993. – 2 листоп.

Надійшла до редколегії 16.09.2016 р.

Рецензент: *А.Ф. Лозинський*, кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів.

Голик Н.М., Папикян А.Л.
ФОРМИРОВАНИЕ И СТАНОВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ГВАРДИИ УКРАИНЫ (1991–1999 гг.)

На основе изучения научных работ и периодических изданий исследуется история создания и становления Национальной гвардии Украины в течение 1991–1999 гг. Значительное внимание уделяется рассмотрению её места в системе Военной организации государства, в частности, обозначаются задачи, которые возлагались на этот государственный институт, его структура, функции и предназначение.

Ключевые слова: Национальная гвардия Украины, формирование и становление, реформирование, задачи и функции Национальной гвардии Украины.

Golik M., Papikyan A.
FORMATION AND ESTABLISHMENT OF UKRAINE
NATIONAL GUARD (1991–1999 YEARS)

On the basis of the advanced studies and magazines history of creation and becoming of the National guard of Ukraine is investigated in a flow 1991–1999. Great attention is spared to consideration of its place in the system of Military organization of the state; in particular, tasks that were laid on this state institute, its structure, functions and destination, are designated.

Key words: National Guard of Ukraine, forming and becoming, reformation, tasks and functions of the National Guard of Ukraine.